

DOI: 10.31866/2616-7603.5.1.2022.261993
УДК 338.487:339.13]:616.46-021.68(477+100)

ВІДКЛАДЕНИЙ ПОПИТ НА ТУРИСТИЧНІ ПОСЛУГИ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В ПОСТПАНДЕМІЧНИЙ ЧАС У СВІТІ ТА В УКРАЇНІ

Ігор Смирнов^{1а}, Ольга Любіцева^{2а}

¹ Доктор географічних наук, професор;
e-mail: Smirnov_IG@ukr.net; ORCID: 0000-0002-6395-7251

² Доктор географічних наук, професор;
e-mail: loa13@ukr.net; ORCID: 0000-0002-8508-9395

^а Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Анотація

Розкрито сутність явища відкладеного попиту як двигуна розвитку постковідного туризму. Наведено думку професора Саймона Гадсона про особливості розвитку туризму в ковідний і постковідний періоди згідно з його опублікованою працею «COVID-19 і вплив на подорожі, відповіді та результати» (COVID-19 & Travel Impacts, Responses and Outcomes). Висвітлено тенденції розвитку та відновлення туристичної галузі світу в постковідний час, урахувуючи дію чинника відкладеного попиту. Показано особливості розвитку та відновлення туристичної галузі та сфери гостинності в Україні у постпандемічний період з наведенням прикладів з вітчизняної практики виїзного (закордонного) та в'їзного (іноземного) туризму.

Ключові слова: туризм; відкладений попит; пандемія COVID-19; світові тенденції; українські приклади

Вступ

2020 рік був украй невдалим як для глобальної туріндустрії, так і для туристичної галузі України. За даними Всесвітньої ради з питань подорожей і туризму (WTTC), частка туризму у світовому ВВП скоротилася за цей рік з 10,4 % до 5,5 %, а втрати в грошовому вимірі сягнули майже 4,5 трлн доларів. Не стали винятком і подорожі класу люкс. Проте вже найближчі 6 років сектор елітного туризму зростатиме в середньому на 11 % на рік й у 2027 р. сягне майже 1,2 трлн доларів (прогнозують в індійській компанії ринкових досліджень Allied Market Research і для порівняння наводять відповідний показник за 2019 р. – 945,6 млн доларів). Аналітики Федерального резервного банку Нью-Йорка вважають, що відновленню найбільш постраждалих від пандемії готельно-ресторанної, рекреаційно-туристичної й транспортної індустрій посприяють насамперед заможні клієнти. І все це завдяки мільярдам доларів, які накопичили представники середнього

класу та багатії з різних країн за період пандемії COVID-19, відклавши на поспандемічний час купівлю дорогих турів.

Постановка проблеми

Покупці туристичних послуг, особливо в елітному сегменті подорожей, заздалегідь обмірковують покупку й обирають туристичну послугу, тому такий клієнт може вирішити придбати його пізніше, особливо за умов, які обмежують подорожі (пандемії, збройних конфліктів, терористичних актів, стихійних явищ тощо). Це явище називається відкладеним попитом (Travel.24tv, 2021).

Відкладений попит – це вид незадоволеного попиту, до якого зараховують запити тих клієнтів, які мають намір зробити покупку, але не зараз, а пізніше. До того ж клієнт має конкретний орієнтир, коли слід купити товар; йдеться про плани, а не мрії. Як правило, відкладений попит спостерігаємо в товарах і послугах не першої потреби й у сегментах зі стійким попитом, до яких можна зарахувати туристичні послуги.

На сьогодні в наукових публікаціях недостатньо висвітлено тенденції розвитку та відновлення туристичної галузі в постковідний час, які враховують дію чинника відкладеного попиту. Тому **метою статті** є висвітлення тенденцій відновлення туристичної галузі у світі й Україні в постковідний час, ураховуючи дію чинника відкладеного попиту, а також визначення заходів, що дадуть змогу пом'якшити вплив пандемії COVID-19 на туристичну діяльність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання, що присвячені перспективам і проблемам розвитку туризму й туристичної діяльності, різним чинникам впливу на туризм достатньо широко висвітлено в наукових працях багатьох українських та іноземних учених. Однак істотні зміни у сфері туризму, що виникли внаслідок негативного впливу глобальної пандемії COVID-19, призвели до нових досліджень цієї проблематики.

Вплив пандемії COVID-19 на сферу туризму також зумовив високий інтерес дослідників до оцінки її наслідків, визначення перспектив розвитку туризму в постковідний період. Так, у роботі дослідника з Оксфордського університету (Hudson, 2020) розглянуто вплив пандемічних обмежень на міжнародний туризм й окремі його галузі; визначено низку проблемних питань, що пов'язані з COVID-19, на які потрібно знайти відповіді. Вплив пандемії COVID-19 на індустрію гостинності (огляд поточної ситуації та програма досліджень впливу) подано в дослідженнях D. Gursoy, Ch. G. Chi (2020).

Діяльність підприємств сфери туризму під час пандемії COVID-19, світовий та український досвід подолання наслідків пандемії для туристичного бізнесу достатньо всебічно висвітлено в попередніх наукових публікаціях авторів статті (Смирнов & Любіцева, 2020, 2022). Проблеми музеїв, як туристичного ресурсу туризму, виклики та нові можливості музеїв під час пандемії COVID-19, визначено в дослідженні В. Антоненка, В. Хуткого (2021). Особливості розвитку гастрономічного туризму в Україні в умовах пандемії достатньо глибоко проаналізовано в статті М. Самілик, О. Кубрак (2021).

Виклад основного матеріалу

Відкладений попит уже вплинув на відновлення туристичної галузі у світі та в Україні у 2021 р., і, як прогнозують фахівці, буде діяти й надалі. Відкладений попит означає, що всі, хто так чи інакше хотів, але не зміг реалізувати свої бажання поїхати відпочивати до іншої країни, спробують це зробити в той момент, коли пандемія відступить, і кордони максимально відкриються без особливих вимог до подорожніх. Це підтверджують статистичні дані, що отримала найбільша світова платформа з бронювання житла *Booking.com*, яка здійснила опитування серед тих, хто подорожує, й оприлюднила результати свого масштабного дослідження, в якому взяли участь понад 24 тис. осіб з 31 країни (Павленко, 2021): відсоток охочих використати накопичені дні відпустки збільшився з 42 % до 63 %. Під час пандемії всі подорожі довелося відкласти, але у 2022 р. споживачі готові сказати подорожам «так»: 72 % опитаних згодні поїхати відпочивати куди завгодно, якщо це доступно та фінансово можливо. Протягом довгих місяців багато потенційних туристів змушені були відмовитися від поїздки, веселощів і зустрічей з друзями, тому надалі подорожі стануть наймоднішим способом турботи про себе. Так, 79 % опитаних зазначили, що поїздки позитивно впливають на їхній психічний та емоційний стан. Причиною цього – змушене «ув'язнення» у квартирах і будинках під час пандемії, повсякденна метушня в закритому просторі, де люди працювали, виховували дітей, здійснювали онлайн-купівлі та навіть займалися спортом. Тому багато людей стали цінувати ще більше можливість вирватися з рутини. Саме подорожі й виводять нас зі стану нервового стресу: вони, як ковток свіжого повітря, дають змогу побачити нове, почути нові мови та скуштувати нові страви. Під час поїздки подорожні прагнуть повністю зануритися в іншу культуру та проїнятися духом нового місця. Доведено, що нові та яскраві емоції діють на людський організм не гірше вітамінів, тому саме вони стануть новим типом турботи людства про своє ментальне й фізичне здоров'я. Фахівці туристичної галузі рекомендують споживачам їхати туди, куди вже і не сподівалися потрапити, куштувати нові страви, адже це незабутні враження, які допоможуть відчути радість життя.

Пандемія продемонструвала, що для людства є дійсно важливим, і тепер ми ще більше стали цінувати свободу. Людям необхідно зустрічатися з іншими людьми. ZOOM і онлайн-конференції всіх уже втомили – хочеться живого спілкування. Саме тому 60 % мандрівників висловилися за те, щоб знаходити нові знайомства під час подорожей. Можливо, для українців, які можуть вільно подорожувати не тільки до Туреччини та Єгипту, а й до багатьох європейських країн, бажання спілкуватися з іноземцями може видатися доволі дивним. Але у світі ще є Австралія, Нова Зеландія та Сингапур, які як закрилися весною 2020 р., так до цього часу й не впускають туристів, а місцеві мешканці не виїжджають за межі своєї країни. Повернення подорожей, відкриття країн для туристів найближчими роками означатиме можливість не тільки знову побачити друзів і членів родини, а й завести нові знайомства. До речі, 50 % опитаних плекають надію зустріти під час поїздки свою «другу половинку». Завдяки відеодзвінкам,

які вже стали частиною повсякденного життя, багато з цих романів мають усі шанси продовжитися і після повернення мандрівників додому.

За час пандемії ми навчилися використовувати максимально те, що неподалік дому. Люди стали активніше брати участь у житті своїх регіонів, у тому числі підтримувати місцевий бізнес. Так, 58 % вважають важливим, щоб їхні поїздки приносили користь місцевим спільнотам. 29 % хотіли б дізнатися, як гроші, витрачені на подорож, вплинуть на розвиток місцевих спільнот. Дійсно, як допомогти місцевим мешканцям тих регіонів, куди ви плануєте відправитися в подорож, і не порушити їхній звичайний уклад життя? Всесвітня туристична організація (UNWTO) закликає всіх до «свідомих подорожей». Це означає обирати для подорожі більш віддалені місця, залишатися там якомога довше, не змінюючи локацію кожні два дні. Для того щоб змінити туристичний вектор, слід, по-перше, обирати немасові дестинації. Наприклад, їхати не до Барселони, де і так повно туристів, а до спокійнішої Валенсії, де пляжі не гірші й багато культурно-історичних пам'яток. По-друге, обирати низький сезон для подорожей. Скажімо, у Венеції туристів набагато менше в грудні, ніж у серпні, а місто є не менш прекрасним і під зимовими хмарами. По-третє, рекомендують відвідувати маловідомі місця, де місцеві не розбещені увагою туристів. У такий спосіб можна дізнатися про щось зовсім нове та допомогти економіці «нерозкручених» туристичних дестинацій.

З надходженням пандемії оселі у всьому світі перетворилися на офіси. Віддалена робота стала новою нормою життя. У багатьох офісних працівників протягом 2020–2021 рр. з'явилася можливість поєднувати працю та поїздки (відпочинок). В умовах пандемії COVID-19 в туристичному бізнесі набув поширення новий термін «воркейшн» – поняття, яке поєднує два англійські слова: *work* – робота та *vacation* – відпустка (Смирнов & Любіцева, 2022). З одного боку, це давало змогу переміщуватися, не відриваючись від праці, з іншого – усе одно не вдавалося по-справжньому зануритися в знайомство з новими місцями, культурою, тобто добре відпочити. Багато людей просто втомилися від такого виду подорожей, коли доводиться постійно думати про роботу. Саме тому 73 % опитаних заявили, що в поїздках не будуть займатися робочими справами: працівники прагнуть у такий спосіб відновити баланс між роботою та особистим життям. Отже, припиниться практика поєднувати працю та поїздки, брати на відпочинок комп'ютер, приймати повідомлення в месенджерах, поєднувати відпочинок і працю, щоб не вигоріти, постійно думаючи про робочі процеси.

Більшість туристів розглядає поїздки до місця відпочинку як вимушену необхідність, а не джерело задоволення та радості. Але оскільки за останні півтора-два роки і так було мало можливостей подорожувати, то нині потенційні туристи встигли скучити навіть за перебуванням у дорозі. Для 75 % опитаних мандрівників дорога до місця призначення може бути значно приємнішою, якщо сприймати її як частину подорожі. До того ж туристи раді не лише поїздкам потягами та літаками – 55 % респондентів заявили, що їм не менш цікаво знайомитися з особливостями громадського транспорту в інших країнах і містах. Отже, після довгої вимушеної перерви навіть звичайні речі виявляються новими.

Невизначеність тепер постійно супроводжує наше життя. Зміни відбуваються щоденно. Ми стали звикати до того, що в будь-який момент усе може змінитися: можуть оголосити локдаун, вимагати сертифікати вакцинації в театрах і кав'ярнях, можуть закритися кордони через новий штам вірусу, скасується довгоочікувана подорож. 2021 р. навчив споживачів не планувати далеко наперед, але не відбив бажання подорожувати. Згодом потенційні туристи розраховують справитися із цією невизначеністю завдяки технологіям. Згідно з дослідженням 63 % опитаних вірять, що сучасні технології допоможуть знизити ризики для здоров'я під час відпочинку, а 62 % вважають, що технології допомагають менше хвилюватися в поїздах. Для цього з'являються нові застосунки, в яких щоденно обновляється інформація про вимоги країн щодо перетину кордонів. Можливо відстежувати актуальну інформацію про авіарейси на сайтах аеропортів і в застосунку *Flightradar24* (Павленко, 2021). У соціальних мережах з'являються повідомлення подорожніх, де можна поставити довільне запитання, яке цікавить, й отримати оперативну відповідь не тільки від туристів, а й від професіоналів у сфері туризму. Усе це спрощує подорожі в епоху невизначеності.

Повертаючись до явища відкладеного попиту як двигуна відновлення туризму в постковідний період, можемо зазначити, що за час локдаунів домогосподарства в усьому світі нагромадили на 5,4 трлн доларів більше за середній очікуваний рівень заощаджень (це перевищує фінансові втрати туристичної галузі за весь 2020 р. – 4,5 трлн доларів) і тепер готові вільніше їх витратити, зокрема на елітні подорожі приватними літаками та яхтами, на оренду шикарних вілл і цілих островів тощо. Уже зараз американці вводять пошуковий запит «розкішні готелі» частіше, ніж будь-коли за останні 15 років – констатують у Google (Павленко, 2021). А мандрівники, які зараховують себе до категорії можливих, зізнаються, що протягом року планують здійснити в середньому чотири подорожі, про це свідчить опитування американської компанії туристичного маркетингу MMGY Global (Павленко, 2021).

У постковідний період виник високий відкладений попит на дорогі тури, про що зазначає Саймон Хадсон (Hudson, 2020), професор Коледжу індустрії гостинності, ритейлу та спорту при Університеті Південної Кароліни, автор наукового дослідження «COVID-19 і вплив на подорожі, відповіді та результати» (COVID-19 & Travel Impacts, Responses and Outcomes), опублікованого у вигляді окремого видання. Професор згадує, як минулого року спілкувався з топменеджерами люксових американських туроператорів, і ті констатували: замість того щоб скасовувати заплановані подорожі, клієнти залюбки їх відкладають. Тепер популярні серед можливих клієнтів країни, що раніше за інших відкрили свої кордони для туристів, включаючи Мальдівські острови, Об'єднані Арабські Емірати (Дубай) і держави Карибського басейну, активно залучають відпочивальників. «Самим же мандрівникам аж свербить, як хочеться знову подорожувати, і вони готові щедро витратитися на якісне проведення часу із сім'єю чи друзями», – зазначає С. Хадсон (Hudson, 2020). Ще один приклад дестинації для обраних – італійське містечко Портофіно на узбережжі Лігурійського моря, дорогий курорт, широко популярний серед зірок і багатіїв з усього світу. Зазвичай влітку тут велелюдно, проте не в часи пандемії. За словами Анджели Г'юз, влас-

ниці турагентства Trips and Ships Luxury Travel у Флориді (США), яка вже більш ніж 35 років займається організацією елітних турів, «хоча серпень вважається високим сезоном, зараз тут нескладно забронювати столик для вечері і людей зовсім небагато – переважно місцеві» (Павленко, 2021). Подорож до спустілого через пандемію міста вона називає чи не єдиною можливістю отримати максимально автентичні враження про Італію. Маріанна Сігала, професорка туризму на факультеті бізнесу в університеті Південної Австралії, також вважає, що відсутність туристичних натоплів, а також здорожчання подорожей під час пандемії створюють ідеальні умови для розвитку люксового сегмента туристичної індустрії. «Розкішні подорожі – це приватні тури в невеликих групах до локацій без натоплів: саме те, чому з міркувань здоров'я та безпеки віддають перевагу люди під час пандемії», – пояснює вона. До популярних серед австралійців напрямків, що відповідають таким вимогам, М. Сігала зараховує острови типу Мальдівів та Філіппін, а також будь-які інші країни з можливістю приватного усамітненого відпочинку (Павленко, 2021). А. Г'юз розповідає, що серед заможних американських мандрівників найпопулярнішим напрямком з початку пандемії стала Африка. Підвищений попит серед клієнтів її агентства мають також тури до Греції, Італії й Таїті, а на деякі напрямки є насправді ажіотажний попит: гарячими пропозиціями залишаються експедиції класу люкс до Антарктики, Ісландії, Гренландії. Уже в перший день продажів розкуплено всі місця на круїз до Ісландії (Павленко, 2021). У компанії Lindblad Expeditions, яка організовує ексклюзивні круїзи, підтверджують, що така тенденція триватиме. Там стверджують, що зріс попит на їхній 35-денний тур до Антарктики вартістю від 50 тис. доларів, а його бронювання на 2022 р. навіть перевершило допандемічний рівень. Також через велику кількість охочих здійснити літній круїз до Аляски ця фірма збільшила кількість суден на цьому напрямку з двох до чотирьох.

С. Хадсон (Hudson, 2020) підкреслює, що в постпандемічному світі споживачі мають вищі очікування, а пріоритетом для них є ситуація у сфері охорони здоров'я та гігієнічні стандарти туристичних країн й об'єктів. Тому люксові туроператори, готелі та цілі держави активно пристосовуються до нових потреб і побажань мандрівників. Так, Дубай і Мальдіви просувають ідею «вакцинної відпустки» – поєднання елітного відпочинку з курсом вакцинації, а елітні п'ятизіркові готелі по всьому світу запровадили нові протоколи безпеки. Готель Vucuti & Tara Beach Resort на Арубі запровадив безконтактну реєстрацію гостей, щоденний скринінг здоров'я персоналу й організував внутрішній пункт тестування на COVID-19 з негайним відправленням електронною поштою результатів, отриманих того самого дня. Французька готельна мережа Accor у 2021 р. обладнала свої готелі технологією Accor Key: під час заселення гості завантажують спеціальний застосунок для смартфонів й отримують віртуальний ключ до номера, а також до ліфтів, конференц-залів та інших приміщень готелю. Ще один приклад – австралійський готель Pier One Sydney Harbour, де винайняли «сомельє дезінфекторів», що пропонує гостям вибір засобів для дезінфекції рук від низки місцевих брендів. А в курортному готелі Anantara Veli на Мальдівах запровадили окрему посаду «опікуна гостей», який стежить за дотриманням правил охорони праці та безпеки в усіх точках контактів туристів з персоналом.

Щоправда, на Мальдівах відокремлений характер відпочинку зазвичай не вимагає посилених санітарних заходів, наприклад не потрібно носити маски. Мінімум людей, мінімум контактів з людьми – у цьому й полягає фішка відпочинку тут, а саме в приватності, про що розповідає українська фешн-блогерка Аліна Френдій, яка спочатку провела на Мальдівах романтичний відпочинок удвох зі своїм майбутнім чоловіком, а потім повернулася сюди втрех – з чоловіком і однорічним сином Яном. Блогерка зауважує, що така подорож дає змогу побути наодинці із собою та найближчими людьми, відпочити не лише фізично, а й морально (Павленко, 2021). Схожий досвід описує Тетяна Калета, підприємець з Ужгорода, яка нещодавно відпочивала на Мальдівах разом із сім'єю. На острові вона відчувала себе в безпеці, адже всі туристи потрапляють туди лише після здачі тесту на COVID-19, а персонал не може стати джерелом зараження, бо працює в готелі безвиїзно протягом року або більше. Крім того, на цих островах дуже просто дотримуватися дистанції через малу кількість туристів.

Подібні «досвіди, що зцілюють душу», а також оздоровчі та велнес-тури особливо популярні серед сучасних мандрівників. А. Г'юз вважає, що заможні туристи подорожують, аби відновити зв'язок зі своїм глибинним «я», і не шкодують на це ні часу, ні грошей. Отже, у світовому туризмі постковідних часів спостерігаємо чіткий тренд до збільшення вартості й тривалості подорожей унаслідок відкладеного попиту, що підтверджують результати опитування мандрівників: понад 60 % туристів планують витратити на поїздки найближчими роками більше, ніж зазвичай, оскільки вони не могли нормально подорожувати у 2020–2021 рр. Такий висновок зробили автори дослідження Amex Trendex від американського банку American Express за результатами опитування жителів Австралії, Канади, Індії, Японії, Мексики, США та Великої Британії (Павленко, 2021). Українка Тетяна Калета з Ужгорода також підтвердила, що на подорож до Мальдівів її родина витратила більше, ніж зазвичай витрачає на закордонну відпустку, оскільки за період карантину вони скупили за подорожами: чотири місяці майже зовсім не виходили з дому та влітку 2020 р. не подорожували – берегли себе (Павленко, 2021).

Після пандемії дедалі більшої популярності серед мандрівників набувають саме ті тури, що наразі пропонують у люксовому сегменті: відпочинок у дикій місцевості, подорожі з метою лікування та оздоровлення, етичний туризм і мандрівки з проживанням у приватній оселі. Крім того, туристи намагаються уникати натовпів і локацій з надмірною кількістю відвідувачів, тобто овертуризму. С. Хадсон (Hudson, 2020) вважає, що всі ці тренди сприяють розвитку елітного туризму.

На такий сценарій дуже розраховують чиновники Міністерства туризму Мальдівів. За їхніми прогнозами на 2021 р., ця країна з населенням 500 тис. осіб прийме 1,5 млн туристів, що лише на 200 тис. менше рекордного показника до пандемічного 2019 р. Не менш оптимістично налаштовані гравці світової індустрії елітних подорожей і гостинності: вони відкривають нові об'єкти та маршрути. Так, у квітні 2021 р. у Дубаї відкрився розкішний готель SLS Dubai з двома панорамними басейнами на 75 поверсі, а вже скоро на штучному острові Пальма Джумейра відчинить свої двері суперлюксовий курорт Raffles The Palm Dubai

з майже трьомастами номерами, кожен з яких має терасу з краєвидом Перської затоки. Тим часом американська готельна мережа Ritz Carlton готується надати туристам три круїзні яхти вартістю близько 200 млн доларів кожна. Два нових судна планують запустити і в Lindblad Expeditions, розширивши пропозицію своїх ексклюзивних круїзів такими напрямками, як Ісландія та Гренландія.

Проте С. Хадсон попереджає, що повного відродження елітного туризму ще доведеться почекати. У Північній Америці та Європі вже вакцинували понад половину населення, поступово наближаються до того рівня щеплень, коли зможуть повністю відкритися, навіть незважаючи на новий штам Omicron. Проте в Азії та Африці ситуація складніша: низка країн не може забезпечити достатньо масштабної вакцинації. Відновлення глобального туризму дуже залежить від Китаю – найбільшого туристичного ринку у світі. Протягом усієї пандемії країни намагалися знаходити баланс між здоров'ям і грошима та продовжуватимуть робити це, відкриваючи двері для туристів. Тож ключем до відновлення подорожей будуть паспорти щеплень і рівень вакцинації (Hudson, 2020).

Вищевказані тенденції відновлення світового туристичного бізнесу в постпандемічний період унаслідок дії явища відкладеного попиту проявляються і в Україні. Цей вплив кодується декількома термінами (назвами) у виїзному (закордонному), в'їзному (іноземному) та внутрішньому туризмі. Так, у 2021 р. у виїзному туризмі явище туристичного «сплеску» внаслідок відкладеного попиту, який за деякими оцінками становив в Україні близько 10 млрд доларів (Дунина, 2021), знайшло відображення в таких назвах популярних туристичних дестинацій:

1. *Мальдіви, Домінікана*. Сплеск цікавості українських туристів до таких екзотичних і дорогих турів став дійсно несподіванкою 2021 р.

Мальдіви. Цей недешевий туристичний напрям у першій половині 2021 р. обрали 24,5 тис. наших земляків, і в такий спосіб українці стали четвертою за чисельністю групою іноземних туристів на Мальдівах, поступившись лише німцям, індійцям і росіянам. Наприклад, українська блогерка Аліна Френдїй, яка у 2021 р. двічі відпочивала на Мальдівах (першого разу вона вирушила у романтичну подорож удвох із чоловіком, а вдруге – уже більшою компанією, з дитиною та батьками), каже, що їм дуже сподобалося, що немає сенсу шукати інші варіанти, коли більшість країн закрита (Павленко, 2021). На сьогодні найбільший попит серед туристів мають подорожі до Домінікани, Занзібару, Туреччини, Єгипту, ОАЕ.

Домінікана. За словами О. Кулика, керівника мережі туристичних агенцій «Поїхали з нами», такого обсягу туристів до цієї країни, як 2021 р., ніколи раніше не спостерігали. Домінікану вважали чимось особливим, куди менш ніж за 5 тис. доларів на двох не потрапиш. А зараз це можна зробити за 2,5–3 тис. доларів. Тому Домініканська Республіка для українських туристів уже стала масовою дестинацією. Причин, на думку О. Кулика, є декілька: по-перше, у далекомагістральних дестинацій нині майже немає альтернатив; по-друге, практично всі готелі в цій країні працюють на засаді «все включено»; по-третє, українських туристів сюди пускають без ПЛР-тестів. Тому станом на кінець 2021 р. у Домінікану можна було полетіти за ціну 60–70 тис. грн за двох на 7–9 днів з проживанням у готелі 4–5* (Дранник, 2021).

2. *Занзібар*. Цей тропічний острів біля узбережжя Південно-Східної Африки, який є частиною Танзанії, на початку 2021 р. став справжньою «Меккою» для українських туристів, оскільки всі інші дестинації типу «3 S» (англ. Sea – море, Sun – сонце, Sand – пісок) були закриті через коронавірус, а Занзібар залишався відкритим, зокрема для українців. До того ж сприятливими були два чинники: спрощення візового режиму та запровадження прямих авіарейсів Київ – Занзібар українською бюджетною авіакомпанією SkyUp з кінця 2020 р. Причому такий тур був недешевим – коштував понад 1 тис. доларів, тобто 30–40 тис. грн. Але це не зупинило українських туристів, спраглих до подорожей за карантинний 2020 р.: щоденно з аеропорту «Бориспіль» до Занзібару було декілька рейсів літаками «Боїнг», які брали на борт 200 пасажирів. Цей факт виявився, коли один з літаків зламався, і українські туристи змушені були чекати інший в аеропорту Занзібара. Між іншим, серед цих туристів виявилися цікаві молодята – Настя з Уханя (відома тим, що відмовилася виїжджати з українськими громадянами, яких евакуювали з цього міста через COVID-19, тому що їй не дозволили взяти із собою свою собачку) та її чоловік – голова Державної міграційної служби України. Занзібар і нині належить до популярних турів Африки, які розкупили на новорічні свята 2022 р., незважаючи на новий штам Omicron, що вперше виявили в Південній Африці, хоча турагентства постійно радять не здійснювати раннє бронювання турів, щоб виключити непередбачувані обставини. Танзанія та Занзібар і досі в п'ятірці найпопулярніших туристичних напрямків (станом на 2022 р.). Хоча О. Кулик зазначає, що якщо в Домінікані немає поганих готелів, то в Танзанії – це вже як кому пощастить, оскільки в Танзанії може бути дуже різний відпочинок як з погляду бюджету, так і якості (Дранник, 2021).

3. *Туреччина, Єгипет, ОАЕ* – ці популярні раніше напрямки були призупинені у 2020 р., але коли зняли обмеження на в'їзд українських туристів влітку 2021 р., то туристопотік швидко відновився, і в червні – серпні 2021 р. з аеропортів Києва («Бориспіль») та Львова щоденно на курорти Туреччини відправлялося по декілька рейсів. Українським туристам навіть не перешкождали пожежі на турецьких курортах, які сталися посеред сезону. Станом на кінець 2021 – початок 2022 рр. Туреччина та ОАЕ займали друге місце за популярністю серед українських туристів, а от Єгипет став найпопулярнішою дестинацією, хоча відпочинок тут, особливо на новорічні свята, був значно дорожчий, ніж рік тому (Дранник, 2021).

У в'їзному туризмі в Україні відкладений попит призвів до принаймні двох випадків овертуризму (це відповідь на питання, чи можливий овертуризм в умовах пандемії COVID-19):

1. Місце туристів з Білорусі, які раніше, особливо влітку, зупинялися надовго в мережевих готелях Києва, Одеси, Львова та Закарпаття, а у 2021 р. зникли внаслідок припинення авіасполучення між нашими країнами, зайняли туристи із *Саудівської Аравії, Катару й Об'єднаних Арабських Еміратів*, оскільки Західна Європа була закрита через COVID-19, а Україна для них скасувала візи, і до того ж відкрилися прямі регулярні авіарейси (Ярош, 2021). Вони їдуть до нас, тому що недорого, смачно та прохолодно (на Близькому Сході влітку температура повітря може досягати +50 °C у тіні), до того ж це новий для них напрямок. Уліт-

ку 2021 р. ці туристи приїжджали в Україну, зокрема до Києва, Львова, Одеси та Буковеля, часто, надовго, з родинами по 18–19 осіб, заселялися в дорогі готелі та пред'являли свої підвищені вимоги (наприклад, обов'язкову наявність біде у ванній кімнаті готелю, відповідно в деяких готелях здійснювали реконструкцію відповідно до вимог саудівців). У готельних ресторанах арабські туристи вимагали халяльної їжі (м'ясо корів і овець, вирощених і забитих за правилами ісламу, який зобов'язує мусульман вимовляти ім'я Аллаха перед забоєм тварини – лише тоді це м'ясо буде благословенне для споживання). Якщо такої не було, обирали вегетаріанське меню та пісний борщ. Львівські ресторани навіть провели розвідку, хто в регіоні виробляє халяльну їжу, щоб замовляти її для саудівців (виявилось, що з цим у Львові велика проблема). В іншому львівському готельному ресторані на шведській лінії позначили табличками страви, які не містять свинини, а в перспективі планують пропонувати арабським туристам халяльне м'ясо, а також не додавати в кондитерські вироби чи соуси алкоголь.

У мусульман халяльною називається їжа, що дозволена до вжитку, проте є певні обмеження, приблизно такі самі, як і в інших релігіях: не можна їсти м'ясо тварини, яка померла своєю смертю або внаслідок непередбачених зовнішніх чинників – повені чи пожежі. Заборонено забивати тварин без мети й без вживання імені Аллаха, вживати хворих тварин і вагітних самок; бажано також, щоб тварини не бачили, як знищують інших тварин. Суворо заборонено вживати кров, а тому для забою худоби не можна використовувати електричний струм, оскільки при цьому відбувається розрив капілярів і виникає крововилив у тканинах (кров не зливається, а просочує м'ясо, і воно перестає бути халяльним). Мусульманам також заборонено їсти свинину та продукти, створені на її основі, навіть коли свинини в них міститься зовсім небагато. До речі, точного визначення, чому мусульманам заборонено їсти свинину, немає, але є припущення: дехто вважає, що свиня – нечиста тварина, а ще Гіппократ говорив: «Ти є тим, що ти їси». До мусульманської й іудейської релігії цей вираз увійшов буквально. Не виключено також, що заборона на свиней витікає з такого твердження Корану: «Той, кого прокляв Аллах і на кого він розгнівався, і зробив з них мавп і свиней...», – тобто поїдання свинини рівнозначне вживанню проклятих Богом. Є ще припущення, що витікає з попереднього: споживання свинини заборонено через те, що організм цієї тварини (не враховуючи тієї ж мавпи) більш подібний до людського; до того ж свині хворіють на ті ж самі недуги, що й люди, а деякі паразити, які живуть у свинях, не гинуть під час термообробки, тобто сенси у цій забороні напевно є (Карелов, 2021).

Загалом улітку 2021 р. Україну відвідало понад 30 тис. туристів з арабських країн. Пані в абаях, що повністю закриває обличчя, та їхні кавалери у світлих костюмах стали звичним видовищем у літні місяці 2021 р. на київському Хрещатику та на площі Ринок у Львові, а готелі в Карпатах навіть почали перекладати меню ресторанів арабською мовою. Україну арабські туристи відкрили з легкої руки блогера, який побував у Києві й описав місто, як «недорогу Європу», тим паче, що «дорога Європа» для заможних арабських туристів була під замком через COVID-19. Їхній стиль подорожей – більше шопінгу, менше екскурсій. Це перші багаті закордонні туристи, яким, наприклад, можна було «продати» львів-

ський дощ. Саудівські туристи милувалися природою, довго сиділи в парках. Подорожували вони великими родинами – навіть по 18–19 осіб. На думку голови Об'єднання учасників ринку туризму України А. Тараненко, туристи з арабських країн – це порятунком для українського туризму в умовах пандемії COVID-19. Висока платоспроможність дала змогу їм витратити в Україні по 2,5 тис. доларів за 5–7-денну поїздку. Дані по Львову вказують, що за добу в місті ці туристи витрачали по 1 тис. доларів, а авіаквиток в один бік обходився в 700 доларів (Доротич, 2021). Відповідно за літній сезон 2021 р. заробіток України на гостях зі Сходу склав понад 100 млн доларів. Вони забронювали місця в готелях Києва, Львова, Буковеля і на вересень-жовтень. Виявилися й проблеми обслуговування туристів з арабських країн. Насамперед брак гідів, які знають арабську мову, особливо у Львові. А ще саудівці категорично не люблять піших екскурсій центром міста, у них не прийнято багато ходити пішки, тому у львівських «Чудобусі» та «Чудо-поїзді» буде озвучення екскурсій арабською мовою. Саудівців також цікавлять поїздки в Карпати: кожен другий турист із цієї країни після Львова мандрує до Буковеля (Доротич, 2021).

2. *Місто Умань*, куди прибула в кінці вересня 2021 р. на свято єврейського 5780-го (за іудейським календарем) Нового року Рош ха-Шана рекордна кількість хасидів – понад 50 тис., що в 15 разів більше, ніж 2020 р. Якщо минулий рік був для них невдалим, тому що через локдаун їм заборонено в'їжджати до України, то вересень – початок жовтня 2021 р. виявився сприятливим для подорожей в Україну паломників з Ізраїлю (без локдауну, який почався пізніше – у листопаді того ж року). Рош ха-Шана за ініціативою Президента України В. Зеленського отримав в Україні статус національного свята, тому м. Умань у 2021 р. пережило справжню навалу хасидів. Хасиди належать до ортодоксальної гілки іудаїзму, засновник якої цадик Нахман, похований в Умані. Для кожного хасида побувати на могилі цадика Нахмана на іудейський Новий рік означає прощення всіх гріхів за рік минулий і щастя на рік майбутній, тому хасиди з Ізраїлю, США, Західної Європи та інших країн світу вже 30 років (за радянських часів такі подорожі були неможливими) з'їжджаються на цю дату до Умані. Хасиди переважно люди небідні (так, у м. Амстердамі (Голландія) вони контролюють усю торгівлю діамантами й алмазами), а от слово «дякую» вони не кажуть, оскільки знають, що за кожну послугу слід платити. Це враховують мешканці м. Умані, беручи плату з хасидів за такі послуги, як, наприклад, показати потрібну вулицю (5 доларів), піднести валізу (10 доларів), продати кролячу шапку, оскільки хасиду треба вдягнути на голову щось пухнасте (30–50 доларів). І взагалі місцевий базар з приїздом хасидів переходить на американські долари й інші ціни (скажімо, літрову пляшку кока-коли продають хасидам за 5 доларів, у той час як для місцевих мешканців напій коштує звичайні пару десятків грн). Хасиди люблять торгуватися, це на пів години як мінімум. Але останнім часом вони стали хитрішими – за покупками йдуть до супермаркетів. Заробляють на хасидах і місцеві таксисти, власники готелів, закладів масового харчування, продавці на ринках та в магазинах. Свою вартість має і ліжко-місце для хасида – донедавна вартість становила 100 доларів / доба, а нині вже 200 доларів. Хасиди приїжджають приблизно на 10 днів, отже, можна порахувати, якою буде кінцева сума. Меш-

канці Умані здають хасидам на цей період свої квартири, де ставлять двоповерхові залізні ліжка: якщо це двокімнатна квартира, то її здають 7–8 хасидам, а самі мешканці переїжджають до родичів у село. Але квартира після перебування хасидів має жалюгідний вигляд, оскільки вони не прибирають за собою – їм це забороняє їхня релігія. Могила цадика Нахмана розташована на старому єврейському цвинтарі Умані – у самому кінці вулиці Пушкіна – головної вулиці міста. Далі українська провінція закінчується і починається суцільний «Єрусалим»: тут утворився цілий хасидський квартал з написами на івриті, кошерними їдальнями (найбільша на 10 тис. осіб), готелями й приватними будинками, ціна яких дорівнює цінам на Хрещатику. В Україні будують найбільшу синагогу. Але місць проживання для хасидів все одно не вистачає, і вони змушені орендувати квартири. У такий спосіб мешканці Умані заробляють на хасидах значні кошти. Питання перебування хасидів в Умані на єврейський Новий рік узгоджено з урядом Ізраїлю, який направляє сюди на цей термін свою поліцію, що тісно співпрацює з українською. Це дає змогу уникнути можливих конфліктів і сутичок, причому за серйозні порушення хасидам загрожує депортація з України без права в'їзду на наступний рік. 2021 року все ж не обійшлося без ексцесів: зафіксовано декілька пожеж; затримали хасидів із забороненими речовинами; гвинтокрил санітарної авіації екстрено госпіталізував паломника, що тяжко захворів, до Києва. Якщо раніше хасиди селилися компактно неподалік могили Нахмана, то зараз вони заповнюють майже всі райони міста Умані. Багато з них нині приїжджають до України не тільки в справах духовних, а й на дешевий, якщо порівнювати з Ізраїлем та іншими країнами, шопінг, лікування, СПА-обслуговування, тобто, крім паломництва, в Умані розвиваються й інші напрямки туризму зі збільшенням загального числа іноземних туристів. На хасидах може заробляти й держава, якщо побудує тут готельну базу, відкриє кошерні ресторани, забезпечить хасидів кошерною їжею на зворотну дорогу (кошерні страви можна приготувати з українських продуктів, але зробити це по-особливому) тощо.

Узагалі *кошерна кухня*, притаманна іудейській релігії, передбачає досить суворі обмеження, якщо порівнювати з християнською релігією. Так, забороняється споживати яйця птахів з однаково гострими чи тупими кінцями. Це може видатися дивним, але насправді все пояснюють дуже просто: яйця такого кшталту звичайно належать хижим птахам, а споживання хижих птахів згідно з іудейським віруванням може передати людям агресивність цих пернатих. Отже, правовірним євреям можна їсти лише кошерну їжу. Слово «кошерний» можна перекласти з івриту як «придатний». Тобто їжею, підходящою для євреїв, вважають м'ясо тільки тих тварин, які є одночасно парнокопитними та жуйними. Наприклад овець, оленів, жирафів їсти можна, а от свиней і бегемотів ні, оскільки вони парнокопитні, але не жуйні. Зайців теж їсти не можна, хоча вони не парнокопитні, проте згідно з Біблією жуйні. Дуже важливим аспектом в іудейській кухні є приготування кошерного м'яса: шохети, тобто професійні різники, спочатку повинні перевірити тварину на відсутність будь-яких хвороб; далі вони повинні вміти забивати худобу так, щоб тварина помирала без болю (уві сні); м'ясо в жодному разі не можна колоти ножом, а сало та жири обов'язково слід видалити, оскільки вони не кошерні; уся кров теж має бути вилучена – іудейська

релігія, як і християнська, забороняє вживати кров у їжу (ця заборона пов'язана передусім з тим, що кров є символом душі всіх божих створінь). Жорсткі обмеження в хасидській кухні стосуються і морепродуктів: їсти можна тільки те, що має луску та плавники, тобто рибу у чистому вигляді. Відповідно до іудейського меню заборонено вживати молюсків і ракоподібних. Є в іудейській релігії і така заповідь: «Не вари козеня в молоці матері його». Це буквально означає, що не можна одночасно використовувати молоко та м'ясо однієї і тієї ж тварини. Пояснення цієї заборони полягає в тому, що м'ясо вважається символом смерті, а молоко, навпаки, є символом життя, що зароджується. Раніше була ще заборона кип'ятити молоко, адже воно має зв'язок зі своїм джерелом – коров'ячим або козячим вим'ям. Вважали, що кип'ятіння нашкодить худобі, знизить надой чи взагалі позбавить її молока (Карелов, 2021).

До речі, з 2017 р. хасиди повинні сплачувати туристичний збір – 5 % від мінімальної зарплати в Україні. Уманська міськрада встановила на 2021 р. максимальну ставку туристичного збору з іноземних туристів – 300 грн / доба з людини за умови, що вона проживає в приватному будинку, і 150 грн, якщо проживає в офіційно зареєстрованому готелі, який сплачує податки. Для міста Умані хасиди – додаткове навантаження на міську інфраструктуру, зокрема водо-, енергопостачання, а також вивіз сміття. Держава Ізраїль готова брати участь у спільних зусиллях з вирішення цих питань, про що домовилися в посольстві України в Ізраїлі з метою розвитку міста Умані як міжнародного центру паломництва хасидів. У кінці 2020 р. у Верховній Раді України зареєстровано законопроект № 4426, в якому прописано кроки для створення такого центру. У межах «Великого будівництва» Умань має стати одним з «25 магнітів» країни – ця ініціатива має на меті популяризувати Україну для туристів. Відповідно в Умані передбачали збудувати міжнародний аеропорт, вертолітний майданчик, комплекс «Маленький Єрусалим» у складі історичного музею та парку, сміттепереробного підприємства, а також реконструювати синагогу, міські мережі водопостачання та каналізації, запровадити нові автобусні й залізничні маршрути. Мешканці Умані оцінюють майбутнє міста з оптимізмом, оскільки влада розуміє, що щорічний приїзд хасидів – це величезні надходження до бюджету країни (Яковенко, 2021).

Новинкою туристичного сезону 2021 р. у внутрішньому туризмі України став проект *Camino Podolico*, який презентували 15 липня 2021 р. у Вінниці. 25 липня – це день Святого Якова, до мощів якого в Іспанії прокладено десятки європейських пішохідних маршрутів – Каміно, якими щорічно проходять тисячі пілігримів і туристів. Цим літом шматочок Каміно з'явився і в Україні – це, власне, і є *Camino Podolico*. В Іспанії розташована третя після Єрусалиму та Риму католицька святиня – місто Сантьяго-де-Компостела, у центрі якого – собор Святого Якова, де зберігаються мощі Якова Зеведеєва, одного з 12 апостолів Ісуса. Після воскресіння Сина Божого Яків відправився нести слово Боже на Іберійський півострів (в Іспанію). Через декілька років проповідування Яків повернувся на землі Іудеї, де був страчений за наказом царя Агріппи I. Учні Якова поклали тіло до човна, який за деякий час прибило до берегів Галісії – Північно-Західної частини Іспанії. Довгий час на мощі святого не звертали увагу, поки

в IX ст. їм не знайшов монах-відлюдник. Моці перенесли до невеликого міста Сантьяго-де-Компостела, що було назване на його честь, де їм віддають шану й нині. А що, святий Яків ходив по Україні? Таке питання ставило багато людей, дивуючись появі першого шматочка цього шляху на просторах нашої країни. Насправді не Яків ходив, а до його мощів йшли та йдуть паломники-пілігрими. Паломник може розпочати своє *Каміно* (паломництво – ред.) з довільної точки, навіть з порога власного будинку. У такий спосіб усією Європою розрослася мережа маршрутів святого Якова, що пролягають від однієї католицької святині (костелу чи монастиря) до іншої, поступово наближуючись до Сантьяго-де-Компостела. Останніми роками ці шляхи стали не тільки паломницькими, а й культурно-туристичними – мандрівники прагнуть більш предметно побачити країну. Українцям теж сподобався такий спосіб подорожей: щорічно шляхом святого Якова ходять уже не сотні, а тисячі пілігримів з нашої країни. Наприклад, 2019 р. до собору прийшли 1052 українці. Найближчі до України маршрути Каміно є у наших західних сусідів – у Польщі та Словаччині. Це означає, що і з України можна прокласти подібні шляхи. Особливо логічно це зробити на територіях, де раніше була Річ Посполита, оскільки тут розташовано багато католицьких костелів і монастирів, через які можна прокласти маршрут.

Проект *Camino Podolico*, який презентували у Вінниці, має маршрут Вінниця – Кам'янець-Подільський. Проект реалізують територіальні громади Вінницької та Хмельницької областей і міська рада міста Вінниці та Бара в межах партнерської програми «Культура. Туризм. Регіони» Українського культурного фонду та Державного агентства розвитку туризму в Україні (Савина, 2021). Цей проект поклав початок першому повноцінному українському пішохідному маршруту, створеному за моделлю шляху святого Якова (*Camino de Santiago*). Маршрут тільки запускається, ще немає розмітки, яку планували закінчити восени 2021 р. Ще узгоджується основна й альтернативна частини маршруту. Перші туристи, які ним проходять, забезпечують зворотний зв'язок, щоб отримати оптимальний, зручно прохідний варіант маршруту *Camino Podolico*, що починається у Вінниці, у костелі Святої Діви Марії, далі шлях веде через Гнівань, Браїлів, Жмеринку та Бар до Кам'янця-Подільського. Протяжність *Camino Podolico* – близько 250 км, маршрут прокладено другорядними дорогами та стежками, повз костели та старовинні польські маєтки, через ландшафтні парки, поля й ліси. Мандруючи пішки мальовничими місцями українського Поділля, можна по-справжньому побачити красу своєї країни, познайомитися з різноманітними традиціями, поспілкуватися з людьми. Отже, це не стільки релігійний маршрут, скільки культурно-етнографічний – для пілігримів і звичайних туристів, які прагнуть випробувати свої сили, побачити щось нове у власній країні. Усі охочі пройти маршрут можуть отримати паспорт пілігрима у Вінниці (у костелі Святої Діви Марії Янгольської) або у Барі (у Барській публічній бібліотеці та костелі Святої Анни). Тим, хто подорожує цим маршрутом, у певних місцях будуть ставити печатки в паспорті пілігрима (це роблять у храмах, культурних закладах і місцях ночівлі – готелях та монастирях). У містах Бар і Кам'янець-Подільський пілігримам, які пройдуть маршрут пішки та зберуть до свого паспорта пілігрима відповідну кількість печаток, буде видаватися сертифікат про проходження маршруту. Та-

кож є домовленість з декількома музеями Кам'янця-Подільського, що пілігрим із цим сертифікатом зможе безплатно відвідати екскурсії та експозиції.

Маршрут Camino Podolico (250 км) розрахований на 10–12 днів шляху; у середньому треба проходити 20–25 км на день, що легко, адже там не дуже складний рельєф. Тільки на Хмельниччині починаються невеликі горби, які по факту достатньо похилі і їх нескладно долати, а на Вінниччині треба буде йти рівниною вздовж річок і полів. Обирати для такої подорожі найкраще прохолодну та суху пору року, але з цим можна не вгадати, оскільки влітку може бути спека до +40 °С, а може статися циклон з дощами та грозами. Так, у червні на Поділлі часто дощить, а в липні й серпні досягають ягоди та фрукти, але може бути доволі спекотно. Отже, найкращий час для походу цим маршрутом – вересень, коли ще не так холодно, але й не так мокро, як у наступні місяці. Охочим узяти участь у пішохідному маршруті Camino Podolico не рекомендують брати багато речей. Достатньо декількох футболок, декількох пар білизни та шкарпеток. Варто взяти аптечку з врахуванням властивостей свого здоров'я та багато пластирів від мозолів. Обов'язково радять узяти панаму та сонцезахисні окуляри (коли сонячно), а також дощовик – він хоч і не повністю врятує від дощу, але якась частина тіла залишиться сухою. Щодо взуття, то рекомендують узяти бігові кросівки з тканини з гарним протектором – вони не ковзають і швидко висихають після зливи. Туристу радять мати телефон і додаткову батарею для підзарядки, оскільки слід постійно дивитися на мапу, щоб не збитися з маршруту. Організатори Camino Podolico розробили електронний маршрут і висилають його за запитом туриста разом з невеликим путівником. З організаторами можна зв'язатися за адресою: caminopodolico@gmail.com або підписатися на групу у Facebook: www.facebook.com/camino.podolico.

Маршрут Camino Podolico проходить через такі міста та села Поділля: Вінниця – Гнівань – Браїлів – Жмеринка – Северинівка – Чернятин – Бар – Ялтушків – Вінниківці – Зінків – Маліївці – Дунаївці – Маків – Кам'янець-Подільський. І в кожному з них є цікаві об'єкти для туристів. У Вінницю бажано приїхати напередодні ввечері, щоб потрапити на вечірнє шоу фонтанів: удень тут проходять шоу під музичний супровід, а ввечері до цієї водної феєрії додають підсвітку та лазери, за допомогою яких демонструють музичне шоу за мотивами казки «Маленький принц». Шоу безплатне, відбувається напроти набережної Рошен, на якій є кам'яні глядацькі лавки. Маршрут починається у вінницькому костелі Святої Діви Марії, де видають паспорти пілігримів, далі – старим мостом, уздовж мальовничих берегів Південного Бугу. Увесь день від Вінниці до Гнівані стежка веде лісами та луками вздовж річки, де влітку можна й скупатися, а потім продовжити свій шлях. Подолавши 21 км пілігрими потрапляють до містечка Гнівань, де розташований санктуарій (костел) Святого Йосипа, відреставрований декілька років тому. За радянських часів тут діяв підшипниковий завод і костел був у жахливому стані, а нині тут проходять богослужіння й можна поставити печатку в паспорті пілігрима. Наступний пункт маршруту – Браїлів, де вартий уваги Троїцький жіночий монастир, при якому є готель для прочан з демократичними цінами (номер для чотирьох осіб коштує 180 грн/доба), а також безплатним харчуванням (хоча в сусідній їдальні пропонують комплексний обід за 55 грн). У цьому містеч-

ку можна подивитися католицький костел (і поставити печатку) та прогулятися річкою до кам'яних порогів, де знову ж таки можна викупатися в разі спекотної погоди. Тут є маєток фон Мекка, де якийсь час проживав Петро Чайковський.

Наступний пункт маршруту – Жмеринка. Центральна пам'ятка міста – місцевий вокзал і пам'ятник Остапу Бендеру біля його входу, де можна посидіти на одному з легендарних *гамбсовських стільців*. Далі маршрут веде до села Северинівки, яке розташоване на високих берегах річки Рів. Тут є декілька пам'яток, вартих уваги: старий млин, ландшафтний парк і маєток Северина Орловського, польського шляхтича XVIII ст., де нині санаторій, в якому лікують суглоби блакитною грязюю. Навколо маєтку створено ландшафтний парк, з якого відкривається гарний краєвид на річку, що заросла лататтям. Цікаво, що в селі всі вирощують малину, тут навіть проводять щорічний місцевий фестиваль «Малина Фест», коли на похилому березі річки влаштовують конкурси, фотозони, ігри та розваги для дітей і дорослих. Для прочан малини тут дуже багато, можна їсти досхочу, оскільки вона росте не тільки в городах, а й просто вздовж шляху в лісі. До Северинівки приєднується містечко Чернятин, де варто оглянути палац Вітославських-Львових, в якому нині розміщений коледж. Можна зайти всередину та подивитися історичний інтер'єр: барельєфи на стінах і стелі, парадні сходи, кахельні печі та каміни. Особливо цікаве для туристів і прочан місто Бар, збудоване в XVI ст. польською королевою Боною, яка походила з італійського роду Сфорца. Місто та замок у ньому були названі на честь італійського міста Барі. Тут треба відвідати костел Святої Анни та монастир бенедиктинок, де можна й заночувати. Бар розташований на розливі річки Рів, звідки відкривається гарний краєвид на куполи та дзвіниці міста. Наступний цікавий пункт – невелике містечко Зінків, де виробляється знаменита чорна ковбаса (у кожному магазині містечка пропонують безплатну дегустацію). Тут збереглися стіни старого замку, збудованого на високому пагорбі. Звідси відкривається гарний краєвид на місцевий костел і сусідні подільські пагорби, а на виході з містечка збереглася дерев'яна церква козацького стилю. Далі шлях пролягає до с. Маліївці – маленького діаманта Поділля. Тут розташований маєток Орловських, збудований 1788 р. польським генералом. За основу будівництва взято проекти резиденцій французького короля Людовика XVI з великим ландшафтним парком, де до цього часу непогано збереглися палацовий ансамбль і водогінна башта. На жаль, більшість паркових оздоб до нашого часу не дожила, але збереглися місток і два ставки, а також джерело питної води з барельєфом лева та невеликим басейном, де і зараз працює фонтан. Найбільш значною пам'яткою маєткового комплексу є висока скеля святого Онуфрія зі штучним водоспадом висотою 18 м. Під водоспадом влаштовані печери монахів. На скалі встановлено хрест; туди можна піднятися вапняковими сходами, а недалеко є джерело, з якого живиться водоспад, з дуже смачною водою. Нині маєток на етапі перебудови із санаторного фонду до музейного, що не перешкоджає огляду внутрішнього оздоблення палацу та старовинних світлин Орловських.

У кінці маршруту *Camino Podolico* прочан і туристів чекає справжній подарунок – відвідання одного з найкрасивіших міст України, історичного міста-фортеці Кам'янець-Подільського, де можна відпочити пару днів: погуляти Старим містом,

відвідати Старий замок – тут багато цікавих екскурсій і розваг, посидіти за філіжанкою кави на терасі кав'ярні, попрощатися із сонцем, яке заходить за стіни середньовічних башт, а також обов'язково зробити світлинку з місцевим пам'ятником туристу (його встановили на площі Польський ринок біля міської ратуші ще 2013 р. – худа фігура в шортах, кашкеті та футболці, з фотоапаратом на шії вдало символізує прочанина, що подолав маршрут Camino Podolico).

Туристам і прочанам Camino Podolico буде цікаво ознайомитися з численними аутентичними зображеннями старовинних гербів і латинськими написами (інскрипціями) на пам'ятках архітектури цього древнього міста. На древніх мурах Кам'янця-Подільського збереглися зображення гербів як адміністративних та релігійних структур, так і шляхетських родин. До перших належать герби Поділля (воєводства, губернії), міста, Речі Посполитої, Польського королівства, Великого князівства Литовського, Кам'янецької католицької капітули (ради при єпископі), чернечого ордена братів-домініканців тощо. До других – герби римського роду «Делла Ровере» (герб Папи Римського Юлія II, 1443–1513), шляхетських родів Потоцьких («Пилява»), Радзивілів («Труби»), Лянцкоронських («Задора»), Бучацьких («Абданк»), єпископів М. Дембовського («Єліта»), Л. Слончевського («Косцеша»), П. Дамецького («Прус»), Я. Ласького («Кораб»). Щодо латинських інскрипцій, які можна і нині прочитати на старовинних спорудах Кам'янця-Подільського (якщо перекласти з латинської мови), то їх можна звести у такі чотири групи:

1. Унікальні «автографи» (пам'ятні таблиці) королів Речі Посполитої, у т. ч. Стефана Баторія (XVI ст.) та Станіслава Августа Понятовського (XVIII ст.) – усього чотири таблиці.

2. Історичні написи на баштах Старого замку – 4 написи.

3. Історичні написи у Кафедральному костелі – 11 написів.

4. Написи на пам'ятниках Папі Римському Павлу Івану II та герою оборони Кам'янця від турків Юрію (Єжі) Володимерському, що розташовані на подвір'ї Кафедрального костелу.

Так, пам'ятний картуш, пов'язаний з іменами Стефана Баторія та Станіслава Августа Понятовського, можна побачити й нині на стінах 7-поверхової башти С. Баторія (або Кушнірської вежі) у Старому місті; вона сповіщає: A.D.1585 Per Steph. Bathory R.P. conditum, Stanisla0 Augusto Regnante Polonis, Restauratum et Auctum. A.D. 1785, що у перекладі означає: «Року Божого 1585 збудована Стефаном Баторієм, королем польським, відреставрована і збільшена Станіславом Августом, королем польським 1785 року». Крім цього, пам'ятні інскрипції й таблиці, присвячені Станіславу Августу, є на Триумфальній брамі на вході до Кафедрального костелу святих апостолів Петра і Павла (Hac intrabat Stanislaus Augustus Rex Die XI 9-bris 1781 Anno – «Тут входив король Станіслав Август 9 листопада 1781 р.»), та на Замковому мості. Ще одна таблиця, що містилася на Триумфальній триарковій брамі на Замковій вулиці, не збереглася, як і сама брама. Але відомо, що на її східному фасаді з боку міста була зображена королівська корона з літерами S.A.R.P. – Stanislaus Augustus Rex Poloniarum – Станіслав Август Король Польський. Нижче був розташований напис: Optimus Princeps In Pace Bello Prospiciens Secvritati Publice. MDCCLXXI – «Найкращий володар за мирних часів готується до війни задля безпеки держави. 1771 р.».

Історичні написи латиною присутні й на баштах Старого замку, зокрема інскрипція на Новій східній башті сповіщає про її архітектора Іова Бретфуса (Претфеса) – (1544. Devs. Tibi Soli Gloria. Iob Praetfves. Architector – «Боже, Тобі одному слава. Архітектор Іов Претфес»), на башті Рожанка – про її спонсора Креслава, єпископа Владиславського (Turris Kreslai Epi Vladislavenssis Hvivs Castri Fundatoris Impensis Est Finita 1505 – «Башта Креслава, єпископа Владиславського, цього укріплення засновника, на його кошти закінчена 1505 р.»), на Денній башті – про Миколая Бжеського, Генерального старосту Подільської землі, який відбудував цю вежу у 1575 р.

Але найбільше таких написів зібрано в Кафедральному костелі святих апостолів Петра і Павла, Домініканському та Тринітарському костелах – понад десять. Так, на палаці єпископа є напис *Domine conserva nos in pace* – «Боже, збережи нас у мирі»; на брамці святого Яцека – *Avorum respice mores* – «Предків шануйте звичай»; на мінареті, який залишився після турецької окупації Поділля і Кам'янець в XVII ст., де була поставлена мідна позолочена фігура Діви Марії, на честь цієї події вмонтовано плиту з написом: *Virgini Matri Deiparae Immacolatae Urbis Protectrici Effigiem Hanc Pro Suo Et Gregis Sui Consiliando Auxilio Nicolaus De Stemate Jelitarum Dembowski Episcopus Camenecensis Podoliae Praepositus Miechoviensis Commend Equus Aquil Albae Erexit Anno Salutis 1756* – «Діви Марії Богородиці Непорочній, покровительці міста цю статую своїм коштом і за допомогою своєї пастви Миколай герба «Єліта» Дембовський, єпископ Кам'янецький і Подільський, настоятель Меховський, кавалер Ордена Білого Орла поставив у рік спасіння 1756». Увагу відвідувачів Кафедрального костелу привертають: кам'яна статуя Ісуса Христа в стіні ніші праворуч від головного входу до костелу з написом на п'єдесталі *Christus Vincit* – «Христос перемагає», 1756; меморіальна плита з написом на честь єпископа М. Дембовського та його шляхетським гербом «Єліта» над головним входом до костелу; написи на бічних стовпах, що підтримують хори, всередині костелу – на честь його відновлення після 27-річної турецької окупації, коли собор використовували як мусульманську мечеть; арка Каплиці Пресвятих тайн – *Ego sum* – «Я є»; біля цієї каплиці бюсти єпископів Б. Мацкевича та М. Дембовського з таблицями на їхню честь; розп'яття з написом *INRI – Iesus Nazarenus Rex Iudaeorum* – «Ісус Назаретський, Цар Іудейський»; двері з пресвітерію до внутрішніх приміщень костелу – на червоному тлі різьбленого картуша є напис *Pax Christi* – «Мир Христа», поруч у такому ж картуші – *Podolia Semper Fidelis* – «Поділля завжди вірне»; кольоровий вітраж над органом – напис *Tu Es Petrus* – «Ти Петро».

Латинські інскрипції присутні й на сучасних пам'ятниках на подвір'ї Кафедрального костелу святого Петра і Павла. Наприклад, пам'ятник Папі Римському Павлу Івану II авторства польської скульпторки Малгожати Карвард – напис (девиз святішого отця) *Totus Tuus* – «Я весь твій», а також пам'ятник Юрію (Єжі) Володичевському, герою оборони Кам'янець від турків у XVII ст., що має вигляд скам'янілого дерева зі зрубаними гілками, на стовбурі якого вміщено кам'яну плиту у вигляді розгорнутої книги, на сторінках якої вирізьблено написи польською (праворуч) та латинською (ліворуч) мовами; у польському тексті Володичевський названий Гектором кам'янецьким, а у латинському міститься одне слово *Resurgam* – «Воскресну». Цей напис висловлює віру та надію кожного християнина на воскресіння.

ня після смерті. Біля підніжжя пам'ятника Володимиру Великому на постаменті є кам'яне гарматне ядро з написом *Magna Res Libertas* – «Велика річ свобода».

Які ж результати запровадження першого в Україні пішохідного маршруту *Camino Podolico* (або Подільського шляху святого Якова), створеного за іспанським прикладом:

1. Розроблено детальний маршрут *Camino Podolico* з повноцінною мапою в різних форматах для найпоширеніших програм.
2. Створено довідник з вказівкою усіх місць проживання, харчування, пам'ятками культури, архітектури й історії, що трапляються на шляху.
3. Вказано місця, де видають паспорти прочанина, сертифікати про проходження маршруту та вклеюють відповідні наліпки.
4. Видано паспорти палігрима та сертифікати про проходження шляху (уже понад 20 людей пройшли шляхом *Camino Podolico*).
5. Виконано маркування маршруту – встановлено дороговкази та вказівні стрілки для руху палігримів.

Надано матеріали для мандрівників (сторінка *Camino Podolico*) за посиланням: <https://cutt.ly/3mDCnhi>; перелік пунктів отримання наліпок за посиланням: <https://cutt.ly/8QPL4Fe>.

Висновки

Розвиток туризму у 2020–2021 рр. відбувається у кризових умовах через пандемію COVID-19, що викликає велику невизначеність, яка у світі отримала скорочену назву *VUCA*, що означає: *Volatility* – нестабільність, *Uncertainty* – невизначеність, *Complexity* – складність, *Ambiguity* – неоднозначність. Але туризм відновлюється за першої ліпшої нагоди. Важливим чинником відродження туризму після пандемії COVID-19 є відкладений попит як у світі, так і в Україні. Це слід враховувати українським туристичним фірмам у своїй діяльності в ці складні часи російської агресії проти України.

Список бібліографічних посилань

- Антоненко, В., & Хуткий, В. (2021). Музеї як туристичний ресурс в умовах пандемії COVID-19: виклики та нові можливості. *Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія: Туризм*, 4(1), 54–73. <https://doi.org/10.31866/2616-7603.4.1.2021.23514>
- Доротич, М. (2021, 8–14 липня). Халяльного м'яса бракує. Тому їдять пісний борщ. *Високий замок*, 7.
- Дранник, А. (2021, 11 листопада). Буковель по цене Емиратов. Куда поедут зимой украинцы и сколько это стоит. *Вести*, 6.
- Дунина, А. (2021, 24 листопада). Covid помог рынку жилья. *Вести*, 6.
- Карелов, К. (2021). Религиозная кухня. *Тайны XX века*, (26), 28–29.
- Павленко, А. (2021, 12 серпня). Острова мрії. *НВ*, (30), 50–54.
- Савина, И. (2021 27 июля). Подольский путь святого Иакова: 250 км пешком по Украине. *Вести*, 10–11.

- Самілик, М., & Кубрак, О. (2021). Особливості розвитку гастрономічного туризму України в умовах пандемії COVID-19. *Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія: Туризм*, 4(1), 99–107. <https://doi.org/10.31866/2616-7603.4.1.2021.235157>
- Смирнов, І., & Любіцева, О. (2020). Туристичний бізнес під час пандемії COVID-19: світовий та український досвід. *Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія: Туризм*, 3(2), 196–208. <https://doi.org/10.31866/2616-7603.3.2.2020.221278>
- Смирнов, І. Г., & Любіцева, О. О. (2022). *Міжнародний туристичний бізнес і логістика в туризмі* (Кн. 1: Міжнародний туристичний бізнес). Видавництво Ліра-К.
- Яковенко, М. (2021, 7 сентября). Как Умань встречает хасидов. *Вести*, 7.
- Ярош, В. (2021, 22 июля). Пока Аллах не видит. *Вести*, 10.
- Gursoy, D., & Chi, Ch. G. (2020). Effects of COVID-19 Pandemic on Hospitality Industry: Review of the Current Situations and a Research Agenda. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 29(5), 527–529. <https://doi.org/10.1080/19368623.2020.1788231>
- Hudson, S. (2020). *Covid-19: Travel Impacts, Responses and Outcomes*. Goodfellow Publishers Ltd.
- Travel.24tv. (2021, 1 грудня). Скільки недоотримала сфера туризму у 2021 році: дані ООН. https://travel.24tv.ua/skilki-nedootrimala-sfera-turizmu-u-2021-rotsi-dani-oon_n1809024

References

- Antonenko, V., & Khutkyi, V. (2021). Muzei yak turystychnyi resurs v umovakh pandemii COVID-19: vyklyky ta novi mozhlyvosti [Museums as a Tourist Resource in the Conditions of the COVID-19 Pandemic: Challenges and New Opportunities]. *Bulletin of Kyiv National University of Culture and Arts. Series in Tourism*, 4(1), 54–73. <https://doi.org/10.31866/2616-7603.4.1.2021.23514> [in Ukrainian].
- Dorotych, M. (2021, Juli 8–14). Khaliialnoho m'iasa brakuie. Tomu yidiat pisnyi borshch [There is no Halal Meat. So eat Lean Borscht]. *Vysokyi Zamok*, 7 [in Ukrainian].
- Drannik, A. (2021, November 11). Bukovel' po tsene Emiratov. Kuda poedut zimoi ukraintsy i skol'ko eto stoit [Bukovel at the Price of the Emirates. Where Ukrainians Will go in Winter and How Much it Costs]. *Vesti*, 6 [in Russian].
- Dunina, A. (2021, November 24). Covid pomog rinku zhil'ya [Covid has Helped the Housing Market]. *Vesti*, 6 [in Russian].
- Gursoy, D., & Chi, Ch. G. (2020). Effects of COVID-19 Pandemic on Hospitality Industry: Review of the Current Situations and a Research Agenda. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 29(5), 527–529. <https://doi.org/10.1080/19368623.2020.1788231> [in English].
- Hudson, S. (2020). *Covid-19: Travel Impacts, Responses and Outcomes*. Goodfellow Publishers Ltd [in English].
- Karelov, K. (2021). Religioznaya kukhnya [Religious Cuisine]. *Tainy XX veka*, (26), 28–29 [in Russian].
- Pavlenko, A. (2021, August 12). Ostrovy mrii [Dream Islands]. *NV*, (30), 50–54 [in Ukrainian].
- Samilyk, M., & Kubrak, O. (2021). Osoblyvosti rozvytku hastronomichnoho turyzmu Ukrainy v umovakh pandemii COVID-19 [Features of Gastronomic Tourism Development of Ukraine in the Conditions of the COVID-19 Pandemic]. *Bulletin of Kyiv National University*

- of Culture and Arts. Series in Tourism*, 4(1), 99–107. <https://doi.org/10.31866/2616-7603.4.1.2021.235157> [in Ukrainian].
- Savina, I. (2021, Juli 27). Podol'skii put' svyatogo Iakova: 250 km peshkom po Ukraine [Podolsky Way of St. James: 250 km on Foot in Ukraine]. *Vesti*, 10–11 [in Russian].
- Smyrnov, I. H., & Liubitseva, O. O. (2022). *Mizhnarodnyi turystychnyi biznes i lohistyka v turyzmi [International Tourism Business and Logistics in Tourism]* (Book 1: Mizhnarodnyi turystychnyi biznes [International Tourism Business]). Vydavnytstvo Lira-K [in Ukrainian].
- Smyrnov, I., & Liubitseva, O. (2020). Turystychnyi biznes pid chas pandemii COVID-19: svitovy ta ukrainskyi dosvid [Tourist Business During the Pandemic Covid-19: World and Ukraine Experience]. *Bulletin of Kyiv National University of Culture and Arts. Series in Tourism*, 3(2), 196–208. <https://doi.org/10.31866/2616-7603.3.2.2020.221278> [in Ukrainian].
- Travel.24tv. (2021, Dezember 1). *Skilky nedootrymala sfera turyzmu u 2021 rotsi: dani OON [How Much did the Tourism Industry Lose in 2021: UN Data]*. https://travel.24tv.ua/skilki-nedootrimala-sfera-turizmu-2021-rotsi-dani-oon_n1809024 [in Ukrainian].
- Yakovenko, M. (2021, September 7). Kak Uman' vstrechaet khasidov [How Uman Meets the Hasidim]. *Vesti*, 7 [in Russian].
- Yarosh, V. (2021, Juli 22). Poka Allakh ne vidit [Until Allah Sees]. *Vesti*, 10 [in Russian].

DEFERRED DEMAND FOR TOURIST SERVICES AS A FACTOR OF TOURISM DEVELOPMENT IN THE POST-PANDEMIC PERIOD IN THE WORLD AND UKRAINE

Ihor Smyrnov^{1a}, Olha Liubitseva^{2a}

¹ Doctor of Sciences (Geographical), Professor;
e-mail: Smirnov_IG@ukr.net; ORCID: 0000-0002-6395-7251

² Doctor of Sciences (Geographical), Professor;
e-mail: loa13@ukr.net; ORCID: 0000-0002-8508-9395

^a Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Abstract

The study reveals the essence of the phenomenon of deferred demand as an engine of the development of post-COVID tourism. Professor Simon Hudson's opinion on the peculiarities of tourism development in the COVID and post-COVID periods according to his published work "COVID-19 & Travel Impacts, Responses and Outcomes" is presented. The trends of the development and recovery of the tourism industry in the world in the post-pandemic period are highlighted, taking into account the effect of the deferred demand factor. The peculiarities of the development and restoration of the tourism industry and the field of hospitality in Ukraine in the post-pandemic period are shown, with examples from the domestic practice of outbound and inbound tourism.

Keywords: tourism; deferred demand; the COVID-19 pandemic; world trends; Ukrainian examples

This is an open access journal and all published articles are licensed under a Creative Commons «Attribution» 4.0.